

הרב יואל פרידמן

דילול אפרסקים

ראשי פרקים:

הצגת הבעיה

א. מאימתי אסור להפסיד פירות שביעית

1. מהו "משיוציא" לדעת בית הלל

2. איסור הפסד משלב סמדר ובוסר — מדאורייתא או מדרבנן

ב. גרמא בהפסד פירות שביעית

1. ביאור דברי הירושלמי

2. שיטת הרמב"ם

3. המשמוש באתרוג

4. דילול ע"י הכאה במקלות

ג. הפסד בדילול הפרי

ד. גיזום לדילול הפרי

סיכום

הצגת הבעיה

ישנם שלשה אופנים אפשריים לדילול האפרסקים:

א. גיזום ענפים: מתבצע בשלב הפריחה או חנטים. בענפים קצרים הגיזום הוא עד הבסיס. בענפים ארוכים — באמצע הענף. הגיזום נועד לדלל את הפירות, לשם הגדלת הפירות הנשארים, וכדי שלא יישברו ענפים מחמת עומס הפרי. ההצעה היא לבצע 80% מהגיזום לפני השמיטה ולהשלים את הנצרך בשנת השמיטה.

ב. ריסוס: מתבצע על פרחים או חנטים. היעילות של הריסוס ניכר לאחר כמה ימים.

ג. מקלות: פעולה זו חייבת להתבצע כאשר הפירות מגיעים לגודל של 30 מ"מ שאל"כ אין ההכאה אפקטיבית. כ"כ ההכאה מתבצעת על הענף ולא על הפירות עצמם.

נקודת המוצא היא שהדילול מותר אם מפני שהוא לאוקמי אילנא ואם מפני שאוקמי פירא מותר; כמובן במידה שאכן הוא לאוקמי. הדיון הוא מהו סדר העדיפויות ההלכתי לאור המתואר לעיל¹.

א. מאימתי אסור להפסיד פרי

1. מהו "משיוציא" לדעת בית הלל

במשנה (פ"ד מ"י) נאמר: "בית שמאי אומרים: כל האילן משיוציא, בית הלל אומרים: החורבין משישלשלו... ושאר כל האילן משיוציא".

ויש לדייק האם "משיוציא" של ב"ה שוה לזה של ב"ש.

הגמ' (ברכות לו ע"ב) אומרת שרב נחמן סבר ב"הני מתחזי (מין קליפה בתמרים) דנרלה" שאסור, וכדעת ר' יוסי ש"סמדר" נחשב פרי, וע"כ חולקים רבנן (ערלה פ"א מ"ז). מסקנת הגמ' (שם) שרבנן חולקים על ר' יוסי רק בגפן, אך בשאר אילנות הם מודים שאסור משיוציאו דהיינו שסמדר כבר נחשב פרי. לעניין שביעית, הגמ' (פסחים נב ע"ב) אומרת שר' אילעאי "קץ כפנייתא (קצץ דקל טעון תמרים קטנים) דשביעית", וע"כ שואלת איך עשה כן הרי עובר על איסור של "לאכלה ולא להפסד".

בתחילה הגמ' מנסה לומר שמא איסור הפסד הוא רק בפרי גמור. הגמ' דוחה כי מבואר בגמ' ברכות שרבנן מודים לר' יוסי שבשאר אילנות סמדר נחשב פרי, ומאז חל איסור הפסד.

השאלה היא, מהו "משיוציא"?

רש"י (פסחים נב ע"ב) מבאר בדעת ב"ש ש"משיוציא" מקביל להוצאת העלים, מאידך בגמ' (ברכות לו ע"ב ד"ה משיוציאו) פירש רש"י שמדובר בהוצאת הפרי. החזו"א (סי' ז ס"ק כ) מיישב את הסתירה בדברי רש"י, שבפסחים הוא מפרש את דעת ב"ש, ולכן הוא מדבר על הוצאת עלים, ובברכות הוא מבאר את דעת ב"ה. החזו"א מציין שדעת הרמב"ם בפי' המשנה אליבא דב"ש הוא הוצאת עלים, אך עי' בהוצאת הרב קאפח שתוקן להוצאת הפרי. נמצאנו למדים לדעת ב"ה שאיסור הפסד הוא מעת הוצאת הפרי, ושלב זה מקביל לסמדר.

ועי' מאירי (ברכות לו) שאיסור הקציצה בשאר אילנות הוא מעת שיוציא הפרי, וכן כתב הכו"פ (פמ"ז), אך בהמשך כתב: "ושאר כל האילנות משיוציאו בוסר".

1. עי' בתשובת מרן הרה"ג שאול ישראלי זצ"ל התורה והארץ (ח"ג עמ' 104-101); וע"ע בתשובת הרה"ג יעקב אריאל שליט"א (שו"ת באהלה של תורה ח"ג עמ' 229).

ויתכן שאיירי בתחילת בוסר ושוה לסמדר, שהרי בין כך שלבים אלו אינם ברורים ומדויקים; ועי' חזו"א (סי' ז ס"ק כ וסי' יט ס"ק כא).

לפי המהלך הנ"ל, "משיוציא" דב"ש אינו שווה ל"משיוציא" דב"ה. לב"ש איסור הפסד הוא מעת הוצאת העלים, ולב"ה — משלב הסמדר או הבוסר. כן מבואר גם בדברי הרדב"ז (על הרמב"ם פ"ה הי"ז) המוכיח שיש לדייק מהמשנה שב"ה חולקים על ב"ש גם לגבי שאר אילנות ולא רק בגפן, שאל"כ מדוע חזרו והדגישו: "ושאר כל האילן משיוציא"?

לענ"ד מוכח מהמשנה שב"ה חולקים על ב"ש גם בהקשר לשאר אילנות, שהרי איסור הקציצה לב"ש הוא מעת הוצאת העלים (לפי פי' המשנה לרמב"ם, הנדפס), או ממש בתחילת היווצרות הפרי (לפי פיה"מ הוצאת הרב קאפח), ולכן כל האילנות שווין. לעומת זאת, לדעת ב"ה האיסור הוא מאוחר יותר, ולכן יש חילוק בין חרובים גפנים וזיתים, כי אינו דומה שלב הבוסר של חרובים לזה של גפנים וזיתים. מהבחינה זו שבין החרובים, גפנים וזיתים מתברר, ש"שאר כל האילן משיוציא" הכוונה למשיעשה בוסר כפי שמבאר הרמב"ם בהלכה, או סמדר כמבואר בגמ' ברכות ופסחים, ועי' שכן הוכיח גם המהרי"ט (ח"א סי' פג).

לפי המהלך הנ"ל אפשר גם ליישב את תמיהתו של התו"ט על פירוש המשנה של הרמב"ם. הרמב"ם (פיה"מ ש"ש) מסביר שיש איסור בקציצת הענפים כי בכך גוזל בני אדם לפי שה' נתן פירותיהם לכל אדם. וכבר הקשה התו"ט סתירה מפירוש זה לנאמר בהלכה, שאיסור הקציצה הוא מחמת איסור הפסד, ועי' בגמ' פסחים הנ"ל שמוכח שאיסור הקציצה הוא מחמת איסור הפסד. אלא יש לומר שהרמב"ם מפרש שטעם איסור קציצת האילן הוא שגוזל בני אדם, כי זאת מפרש אליבא דב"ש. בשלב זה העלים או החנטים אינם מוגדרים כפרי, ואעפ"כ עצם העובדה שפוגע בזכות עם ישראל לקחת את הפרי בעתיד — הוא גוזל בני אדם. אך לב"ה איסור הקציצה הוא מחמת הפסד הפרי, וזאת רק כאשר הוא מוגדר כפרי שיש בו קדושת שביעית.

2. איסור הפסד משלב סמדר ובוסר — מדאורייתא או מדרבנן

בפשטות מדברי המשנה (פ"ב מ"ו) והגמ' פסחים שדנה בדין הפסד פירות שביעית מתבאר שקדושת שביעית חלה על פרי כאשר הוא מגיע לשלב של סמדר או בוסר, שהרי דין הפסד הוא אחד מהדינים של קדושת שביעית בפירות, והוא נלמד מהפסוק: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" — ולא להפסד. מאידך המשנה (מעשרות פ"ה מ"ג) אומרת שמותר למכור לחשוד לפני עונת המעשרות, ומכאן לכאורה מוכח שאין קדושת שביעית בשלב הסמדר או בוסר שכן אלו שלבים הקודמים לעונת המעשרות. ועי' בתוס' אנ"ש שהקשה סתירה משני המקורות הנ"ל.

החזו"א (סי' כ ס"ק כב) תירץ שבעצם קדושת שביעית חלה מעת הסמדר, וכוונת המשנה שמתירה רק מכירת שדה לחשוד, ואה"נ את הפירות, אסור

למכור מעת שהם סמדר, וכן נקט בתורת הארץ (פ"ח סי' סג-סה), וקהילות יעקב (זרעים סי' ט).

לעומת זאת, כתב בס' מקדש דוד (תחילת סי' ס ד"ה והנה ז"ש הרמב"ם) **שקדושת שביעית חלה רק בעונת המעשרות**, ומביא ראיה לכך ממשנה זו (מעשרות שם). ובפיה"מ לרמב"ם כתב: וכן אמרו: "ושאר כל פירות האילן כעונתן למעשרות כן עונתן לשביעית", (וכ"כ המלאכ"ש). המקדש דוד מחדש (שם) שאף שקדושת שביעית מעונת המעשרות — **איסור הפסד הוא על שם סופן**, שבכך מפסיד שלא יבואו לעונת המעשרות. לפי"ז מובן מדוע אסור אף שאין בקציצה עצמה הפסד לפרי, אלא כיון שההפסד הוא על שם סופן גם גרמא כה"ג — אסור². לפי המקדש דוד לא ברירא אם הפסד משלב הסמדר הוא מדאורייתא או דרבנן, אך הגרצ"פ (הר צבי ח"ב סי' מד) סובר שדין הפסד דאורייתא הוא רק מעת עונת המעשרות, עפ"י רש"י (סוכה מ ע"א ד"ה שהנאתו): "והיתה שבת הארץ נוהגת במה שלכם לאכלה", ומכאן שאם אין לאכלה — אין בו קדושת שביעית. הוא מחדש שלפני שלב עונת המעשרות דין הפסד אינו אלא מדרבנן. ולפי"ז כתב, שדין מכירה לחשוד שאינו דין שמיוחד לשביעית לא גזרו אלא מעונת המעשרות. אך בס' תורת הארץ (פ"ח סי' סג) מוכיח מהגמ' פסחים (שם) שמשווה בין תחילת חלות איסור ערלה לתחילת איסור הפסד בפירות שביעית — ואם נאמר שקדושת שביעית תלויה ב"לאכלה", מה מקשה הגמ' מערלה? בערלה נאמר "פריו", ולכן איסור ערלה הוא מעת שיוציא הפרי, אך בשביעית תחילת האיסור הוא מעת שמגיע לעונת המעשרות. לכן מסיק כשיטה שאיסור הפסד הוא מדאורייתא משלב הסמדר או הבוסר.

עכ"פ, המסקנה לכל השיטות היא שאיסור הפסד מתחיל מעת שהפירות מגיעים לשלב הסמדר או בוסר כמבואר בגמ' (פסחים וברכות שם) וכפי שהרמב"ם כותב בהלכה. לרוב השיטות איסור זה הוא דאורייתא משלב זה, ולדעת הגרצ"פ פרנק (הר צבי שם) אינו אלא איסור דרבנן.

ב. גרמא בהפסד פירות שביעית

כאמור בתחילה, שיטת דילול הפירות במקלות חייבת להתבצע דווקא כאשר הפירות מגיעים לגודל של 30 מ"מ, וודאי שהגיעו לשלב של סמדר ואף בוסר. יש א"כ בהורדת הפירות בשלב זה משום איסור הפסד דאורייתא לרוב השיטות כפי שהתבאר לעיל, וכפי שיתבאר להלן.

2. המקדש דוד מציין שהאיסור הוא מעת שנעשו פרי, וצ"ע אם כוונתו לפני בוסר.

ואמנם יש מי שטען שהכאה במקלות אינה פעולה ישירה על הפירות, ולכן אין בה אלא גרם הפסד. יש לעיין א"כ, מי ומי המתירים גרם הפסד ובאלו מגבלות, ונשווה לשאלה הנידונה.

בס' תורת הארץ (פ"ח אות לז) מסביר מהו הספק בגרם הפסד. מחד הגמ' (שבת קכ ע"ב) אומרת שגרמא מותר מפני שנא': "לא תעשו כן — עשיה אסור גרמא מותר", ומכאן שכשלא כתוב עשיה גרמא אסור. מאידך בגמ' ביצה (כו ע"ב) מבואר שאין לגרום מום לבכור משום שנא': "כל מום — לרבות", ומכאן שללא הייתור הנ"ל גרמא מותר.

ראש ואב למתירים הלא הוא המהרי"ט (ח"א סי' פג) שנשאל אודות חיתוך עלי תותים עבור תולעי משי. השאלה דנה בהפסד הפירות, כי הורדת העלים גורמת להפסד הפירות.

המהרי"ט מתיר בשאלה הנידונה מכמה טעמים:

- א. נטיעת התותים הם עבור האכלת התולעים, ולכן אין בכך משום "לאכלה".
- ב. כאשר מאכילים את התולעים, הפירות נמצאים עדיין בשלב שראויים למאכל בהמה בלבד, ולכן מותר לתת אותם לתולעים.
- ג. הורדת העלים אינם אלא גרמא בהפסד, וחז"ל התירו בכה"ג. הוא מוכיח זאת מהירושלמי (פ"ז ה"א): "הדין קינסתא דירקא, מסקין ליה לאגרא", וכן מהירושלמי: (פ"ט ה"א): "מאילהם הם אבודים".

המהרי"ט מסיק בהקשר לשאלה זו שמותר לומר לנכרי להוריד עלים, ואם הלה הוריד ענפים — מותר מפני שקיבל את עבודתו בקבלנות ועושה מפני נוחיותו. נמצאנו למדים שהמהרי"ט התיר רק הורדת עלים, כיון שע"כ אינו עושה שום פעולה של הורדת הפרי והפסד. גרמא זו אכן דומה לנאמר בירושלמי, שמעלה את הירקות לעליה, והם נפסדים מאליהם. אך ברור שלא עלה על דעתו של המהרי"ט להתיר הורדת הפרי בטענה שהוה גרם הפסד, שהרי זהו דין מפורש במשנה, שאין לקצוץ את ענפי האילן, וטעמו מבואר בגמ' שהוא משום הפסד, ואף שהפסד הפרי בפועל יהיה רק לאחר זמן. בהורדת העלים לא עשינו שום פעולה ישירה של הפסד הפירות, מה שא"כ הורדת הפרי, היא פעולה בפרי של הפסקת חיות והוה הפסד.

בגופם של דברי המהרי"ט יש לדון מכמה צדדים:

- א. מהו הגרמא שהתיר המהרי"ט.
- ב. המהרי"ט מביא הוכחה משני מקומות בירושלמי, ויש לעיין עפ"י פרשני הירושלמי האם אכן מוכח מתוך דברי הגמ' שגרמא מותר.

1. ביאור דברי הירושלמי

כאמור לעיל, לפי הבנתנו הפשוטה למדנו מתוך דברי המהרי"ט שגרם הפסד מותר כאשר אין עושים פעולה ישירה בפרי, ואחת מראיותיו המרכזיות היא מהירושלמי (פ"ז ה"א):

"והדא קניבתא דירקא, מסקין ליה לאיגרא והיא יבשה מן גרמא".

אך הגרצ"פ³ מבין את המהרי"ט בצורה שונה, לאחר שמקשה על דברי המהרי"ט מהירושלמי הנ"ל. ראינו אמנם שמותר להעלות את קניבת הירק לעלייה, אך אין בהעלאת הפירות לעלייה פעולה שגורמת להפסד הפירות, ולו עקיפה. וא"כ, מהיכן נוכיח שגרמא בהפסד מותר? לכן הגרצ"פ מבאר אליבא דהמהרי"ט שאה"נ אסור לעשות פעולה הגורמת הפסד לפרי וכמו שראינו לגבי קציצת הענפים. המהרי"ט מתיר להוריד את העלים בעיקר, מפני שבתחילת היווצרות הפירות הם אינם ראויים אלא למאכל בהמה, ולכן מותר לתת אותם לתולעים. שמא תאמר לולא הורדתם, הם יהיו בעתיד ראויים למאכל אדם! ע"כ י"ל לגבי ההפסד הזה נחשב הוא כלא עושה מעשה בידים, ומוכח מהירושלמי שבכה"ג מותר.

הירושלמי (פ"ז ה"א) אומר שהחליף אוכל אדם באוכל בהמה — אין עושים מהם מלוגמא. עפ"י גירסת הגר"א הגמ' מקשה: "והתנינן מוכרים אוכלי אדם... אבל לא אוכלי בהמה ליקח בהן אוכלי בהמה?" מתרצת הגמ': "תפתור בהדא קניבתא דירקא... ומבאר הגר"א (שם) שאיירי שהחליף מאכל אדם במאכל אדם, אלא שאח"כ הירקות התייבשו בעלייה, ואינם ראויים למאכל אדם — אסור לעשות מהם מלוגמא. מתוך פירושו כמובן, אין שום זכר להיתר העלאת הירקות לעלייה, ולדין גרם הפסד. בשבת הארץ (פ"ה ה"ב) הרב קוק זצ"ל הביא את הירושלמי הנ"ל לדיעבד: "ואם לקח קניבת ירק והעלהו על הגג ונתייבש, ואינו ראוי רק לבהמה — מותר להאכילו לבהמה ולעשות ממנו מלוגמא לאדם כדין מאכל בהמה".

כנראה שהרב קוק זצ"ל ביאר את הירושלמי כמובא בביאור הגר"א, ולכן אין לעשות מלוגמא כאשר החליף מאכל אדם במאכל אדם, ואף שנעשה מאכל בהמה — נחשב מאכל אדם כפי שהיה בתחילה. אך אם נעשה מעצמו מאכל בהמה ללא החלפה — מותר לעשות ממנו מלוגמא⁴.

הפנ"מ מסביר את הירושלמי ללא שום קשר לנאמר לפני כן בענין החלפת מאכל אדם ובהמה, אלא דין בפני עצמו שהדא קניבתא דירקא שהעלה לגג — ייבושו זהו ביעורו, ואף לדעתו אין הוכחה שגרמא מותר כדברי המהרי"ט.

3. הר צבי זרעים (ח"ב סי' נד, או"ח ח"ב סי' קיא), כר"צ (הר צבי סי' טז).

4. עי' פאה"ש (סי' כד סעי' יז), שבת הארץ (קונ"א אות כו).

לעומת פירושיו אלו, החזו"א (סי' יד ס"ק י) מסביר שהירושלמי מחפש היכי תימצי שמאכל אדם הפך להיות מאכל בהמה, הרי אסור להחליף מאכל אדם במאכל בהמה? תשובת הגמ': "הדא קניבתא דירקא...", ולאחר הייבוש הפכו הם להיות מאכל בהמה, בכה"ג אין עושים מהם מלוגמא מחמת חומרת מאכל אדם. לדעת החזו"א אין מחפשים היכי תימצי של החלפת פירות בהיתר כדברי הגר"א, אלא באיזה אופן מאכל אדם הפך להיות מאכל בהמה בהיתר. לדעתו, מתבאר מתוך דברי הירושלמי שמותר לכתחילה להעלות את הפירות לגג, ולכן הגמ' לא הסתפקה בהחלפת מאכל אדם במאכל בהמה, מפני שבכה"ג זה מועיל רק בדיעבד.

יתכן שכך הבין המהרי"ט את הגמ', אך שלא כדברי המהרי"ט, כתב החזו"א שאין מכאן הוכחה שמותר לגרום הפסד פירות שביעית, שהרי הירקות האלו בין כך יירקבו לבד, אלא למדנו מכאן שאין חובה לאכול פירות שביעית, ומאידך אסור להפסידם. כך משמע גם בפירוש המהרא"פ ש"הדא קניבתא דירקא" שראויים למאכל אדם — מעלה אותם לגג, שם הם מתייבשים והופכים להיות מאכל בהמה, ואז מותר להחליפם במאכל בהמה אחר. וכעין זה פירש גם הרש"ס, אלא שהרש"ס דיבר על העלאה לגג של שאריות ירק, שאינן ראויות למאכל אדם, וע"י ייבושן אינו ראוי לא לאדם ולא לבהמה.

מכל הנ"ל למדנו שלפי פירושי הרש"ס, הרא"פ, והחזו"א אפשר ללמוד את דין המהרי"ט, אלא שאין הכרח מתוך דברי הגמ' לומר שמותר לעשות פעולה שגורמת להפסד הפירות, כי כאמור בדברי החזו"א, הפירות האלו יתייבשו בין כך ויתקלקלו מעצמם.

בגישה זו נקט גם המקדש דוד (סי' נט אות ה), והוא חולק על המהרי"ט וסובר שיש למנוע הפסד הפירות כאשר ההפסד נובע מסיבה חיצונית ולא טבעית. בהישארות הירקות על הגג, אין סיבה חיצונית הגורמת להפסד, אלא הם היו הולכים לאיבוד בין כך באופן טבעי.

המהרי"ט מביא הוכחה נוספת מהירושלמי (פ"ט ה"א):

"אין מחייבין אותו לשרש הקנרס בשביעית אבל משקף בעלים... ולא נמצא מאבד אוכלי בהמה? מאיליהן הן אבודין".

ומכאן שמותר לשרש את הקנרס ולגזוז את העלים כיון שזהו גרמא בלבד, אך המקדש דוד מסביר שכנראה הקנרס היה הולך לאיבוד באופן טבעי. אלא שיש לעיין בדברי הגמ' שהרי נאמר ש"משקף בעלים", ומשמע שפעולה זו ממהרת את הפסד הקנרס, ועי' פי' הרש"ס, המרא"פ ופנ"מ שהאיבוד מתייחס לעלים ולא לקנרס. לשיטתם למדנו שדבר שבין כך הולך לאיבוד מותר לאבדו, אך לא למדנו מכאן שמותר לאבד פירות שביעית בדרך גרמא.

2. שיטת הרמב"ם

המהרי"ט מביא הוכחה נוספת מדברי הרמב"ם. המשנה (פ"ב מ"י) אומרת שדילועין שהתחילו לגדול בשישית, ולא הוקשו לפני ר"ה — אין לקיימן בשביעית. בפיה"מ הרמב"ם מפרש, שהסיבה שאסור לקיים היא, שאסור לגנוז ולהניח פירות שביעית לזריעה, ומשמע שהסיבה לכך היא מפני הפסד פירות שביעית, ולפי"ז אסור לגרום הפסד. אך בהלכה חזר בו הרמב"ם (פ"ד ה"ח), וביאר שאסור להניחם מפני איסור ספיחין. מחזרה זו רוצה המהרי"ט להוכיח ששיטת הרמב"ם היא שמותר לגרום הפסד, (ומביאו המשל"מ). אך אם נדייק נוכל לכל היותר ללמוד מכאן, שמותר להניח פירות שביעית לקיום ולזריעה, אך אין מכאן הוכחה שמותר לעשות פעולה חיובית בגרמא של הפסד. מאידך מהחולקים על הרמב"ם (שפירשו שאסור להניח פ"ש לצורך זריעה) לכאורה מוכח שאסור לגרום הפסד, וכן מבואר בכו"פ (פמ"ז עמ' תרמח), מהרא"פ (פ"ב ה"ז), רע"ב, תפא"י, משנה ראשונה (פ"ב מ"י). וכן משמע גם בפירושי הריב"ם הר"ש והרא"ש על המשנה הנ"ל שמביאים ירושלמי: כיון שהוקשו נעשים כשאר זרעוני גינה שאינם נאכלים, ובכה"ג אין איסור הפסד. והר"ש לטעמיה שאינו יכול לפרש כרמב"ם שאסור לקיימם מפני איסור ספיחין, שהרי אין איסור ספיחין כאשר התחילו לגדול בשישית⁵. ועי' בבית רידב"ז (סי' ה אות א ואות יז) שמתיר גרמא ומציין שחזרתו של הרמב"ם היא ההוכחה העיקרית להיתר גרמא. ועוד כתב שם שגרמא אסור בתרומה בגלל "משמרת תרומות", וכמבואר בגמ' (פסחים כ ע"ב), אך בשביעית שאין דין "משמרת" — מותר. אך כבר כתב הגרי"ב זילבר (אז נדברו ח"י סי' מב) בכיוון שכתבנו לעיל, שבתרומה צריך לדאוג באופן חיובי שהתרומה לא תיטמא, ובתרומות (פ"ח מ"י) הותר להניח על הסלע רק כיון שבלא"ה הגוי ייקח ממנו ככר. הנחה על הסלע בשביעית מותרת, כי אין דין "משמרת", אך מהיכי תיתי שמותר לעשות מעשה בגרמא של הפסד פירות שביעית? ולפי"ז אין הוכחה מדברי הרמב"ם.

לעומת זאת, יש להוכיח קצת מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה וכן בהלכה (פ"ה ה"ד) שגרמא אסור, שהרי הוא פירש שאין מבשלין שמן של שביעית בשמן תרומה, כדי שלא יביאנו לידי פסול, ויגרום לשריפת שמן שביעית. ואף שיש לדחות שאם יביאנו לידי פסול יצטרך לשרוף בידים את השמן, לכן גזרו חז"ל שאין לעשות כן לכתחילה, ובמשמרת להבית (הערה יח) והר צבי (שם) מוכיחים מדברי הרמב"ם והרע"ב שגרמא אסור.

5. ר"ש (פ"ט מ"א) ובניגוד לרמב"ם (פ"ד ה"א-ה"ג).

3. המשמוש באתרוג

לעומת הדעות הנ"ל בס' תורת הארץ (פ"ח אות לט) כתב להתיר גרם הפסד. הדוגמא שהוא מביא הוא היתר נטילת אתרוג של שביעית סוכה (לט ע"א), ואף שהמשמוש באתרוג גורם להפסד הקליפה כמבואר לגבי איסור נטילת אתרוג של תרומה (סוכה לו). נמצאנו למדים לדעתו, שאף שעושה פעולה באתרוג — מותר מחמת גרם הפסד, וכן נקט גם הבית רידב"ז (סי' ה אות א ואת יז). ואמנם יש לדחות הוכחה זו עפ"י האמור בספר השמיטה בשם המהרי"ל דיסקין שמותר ליטול אתרוג של שביעית, כי הפסד לא נאסר במקום מצווה. כמו כן הגרצ"פ דחה דבריו וביאר שאין הפסד באתרוג כי נטעתו עפ"י רוב היא לשם מצווה, וכמבואר לעיל בדברי המהרי"ט. ואמנם סברא זו צ"ע מהירושלמי ריש ערלה, שאתרוג למצווה ואינו לאכילה פסול מפני חסרון של "לכם": ולקחתם לכם, ולא מן המצווה.

גם בכר"צ הלכות פסוקות (עמ' סב ס"ק א), התיר גרם הפסד, ומביא שם הגרצ"פ שמתיר נטילת האתרוג, ומתיר גרם הפסד. אך כאמור לעיל הגרצ"פ אסר גרם הפסד והתיר את נטילת האתרוג מחמת סיבה אחרת לגמרי, כיון שרוב האתרוגים ניטעים למצווה ולא לאכילה.

4. דילול ע"י הכאה במקלות

מכל האמור לעיל, הראיות להיתר גרם הפסד אינן מוכחות, ועכ"פ ברור שא"א להקל יותר ממה שמבואר במהרי"ט, שלכל היותר התיר לעשות פעולה שאין לה שום קשר לפרי, כגון הורדת העלים. לעומת זאת קציצת ענף ועליו פירות בוסר, הוא דין מפורש במשנה לאיסור. זאת, אף שאינו עושה שום פעולה ישירה בפירות, והם מתקלקלים מאליהם לאחר זמן. מבחינה זו אין שום הבדל בין קציצת ענף לבין הכאת הענף במקלות, ובשניהם נעשית פעולה שגורמת להפסקת צמיחת הפירות וקלקולם לאחר זמן.

ומסתבר שיש בקציצת הענף שעליו פירות, וממילא ה"ה הכאה במקלות — איסור דאורייתא של הפסד פירות שביעית, והעובדה שקציצת האילן רק מפסיקה את צמיחתו אינו עושה אותו איסור דרבנן. כך משמע בגמ' פסחים הנ"ל: "היכי עביד הכי? לאכלה אמר רחמנא — ולא להפסד!". וכן פסק הרמב"ם (פ"ה הי"ז):

"אבל משהתחיל לעשות פרי לא יקוץ אותו, שהרי מפסיד האוכל, ונאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה ולא להפסד".

כן מוכח גם בסוף דברי המהרי"ט, שמוכיח משתיקתם של תלמידי החכמים שבעיר, שמותר להוריד את העלים עבור התולעים, מפני שבאיסור דאורייתא עסקין, והיה להם למחות. נמצאנו למדים שהמהרי"ט מתייחס לקציצת ענפים

והפסד הפירות בכה"ג לאיסור דאורייתא של "לאכלה — ולא להפסד", ואף שהפרי הוא לפני עונת המעשרות לרוב השיטות איסור הפסד הוא מדאורייתא וכדלעיל.

ג. הפסד בדילול הפרי

הרב זאב וייטמן (חוברת שמיטה תשמ"ז בכפר עציון עמ' 49), מביא את דעתו של הגרש"ז אורבך זצ"ל שיש להתיר דילול פרי שיש בו ק"ש, מפני שע"י כך מציל פירות אחרים. נקודת המוצא היא, שללא הדילול אף פרי לא יהיה ראוי לשיווק מסחרי, וכולם ילכו לאיבוד, לכן עדיף לדלל כדי שלפחות חלק מהפירות יאכלו.

הגרש"ז א מביא ראיה מהדין שמותר להניח סכין על בהמה שהולכת להישחט, אף שיש בהנחה איסור עבודה בקדשים. ואף שיש לחלק ששם מדובר באותה בהמה וכאן בפירות שונים, יתכן שיש להסתכל על כל פירות העץ כאל דבר אחד. יש להעיר על ראייתו של הגרש"ז א, ששם הסברה להתיר היא, שהנחת הסכין היא חלק מהשחיטה, מה שא"כ בניד"ד. יתר ע"כ, בפעולת הדילול יש הפסד בידים, מאידך אין חיוב להציל פירות שביעית שהרי אין דין "משמרת" כמו בתרומה, אז מהיכי תיתי שיהיה מותר להפסיד בידים פירות שביעית כדי לשמור פירות אחרים מאיבוד? וסברה כעין זו כתב הגרצ"פ (גאון צבי כרם ציון הלכות פסוקות עמ' מח) שבתרומה יש דין "משמרת" וחייב לשמור שהתרומה לא תיטמא, אך בשביעית שנאמר "ונטשת" ואסור שיהא מן השמור, מחוייב שלא לשומרה.

סברתו של הגרש"ז א שכיוון שמגדילים פירות אחרים — אין זה נחשב הפסד הפירות כי מסתכלים על כלל העץ, ניתנת להיאמר רק אם מבינים שאיסור הפסד אינו איסור עצמי, אלא נובע מהעשה של "לאכלה". זאת ועוד, גם לשיטה זו אין הכרח לומר כן, שהרי כתב המהרי"ט שדין הפסד — בקדושה תליא, וחלה קדושה על כל פרי כאשר מגיע לעונת המעשרות, ואז חל עליו העשה של "לאכלה", וממילא גם איסור הפסד⁶.

לע"ד סברה זו, שהפסד נובע ממניעת האכילה היא סברה שקשה לאומרה. בשלמא לדעת המפרשים ברמב"ן שיש מצווה לאכול פירות שביעית, ייתכן לומר שע"י שמפסיד מונע את קיום המצווה, ואף שגם לדעתו אין הכרח לומר כן. אך לרמב"ם וכן רוב המפרשים ברמב"ן (עי' שבת הארץ פ"ה ה"א אות א) שאין מצווה באכילה, והנאמר: "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה", אינו אלא לציין מה מותר לעשות בפירות

6. עי' בס' (תורת הארץ פ"ח) שדן בחקירה זו אם איסור הפסד הוא עצמי אם לאו בהקשר לאיסור הפסד בפחות מכזית, אם מותר להפסיד בידים פ"ש שנפסדו מאוכל אדם, וכן דין אכילה גסה של פ"ש.

שביעית, מה בכך שמונע את אפשרות האכילה? אלא התורה אמרה לאכלה, ואסרה את ההפסד, ואיסור זה הוא היפך היתר האכילה, אך אינו נובע ממנו.⁷

ויעויין במאמר הרב דוב מאיר איזנשטיין (כ"צ ס' מז אות ו) שרוצה לבאר בדעת הרמב"ם שאיסור הפסד הוא מחמת שמונע את האכילה. הוא מביא ראיה מדברי הרמב"ם בפי' המשנה שאיסור קציצת אילנות הוא מחמת שגזול את הרבים, והקב"ה נתן פירותיהם לכל בני אדם, ובהלכה כתב: "שהרי מפסיד האוכל...", ולא כתב שהרי מפסיד הפרי, ומכאן רוצה להסיק כנ"ל (ועי' לעיל סוף אות א/1 שהסברה שגזול את הרבים נאמרה אליבא דב"ש). אך לע"ד אין הדברים מוכרחים, שאילו איסור הפסד היה רק מחמת שמונע את האכילה מסתבר היה שהאיסור יתחיל רק משעה שמגיע לכל הפחות לעונת המעשרות שאז ראוי למאכל ע"י הדחק⁸. אלא ע"כ משעה שנחשב פרי — אסור להפסידו.

ועי' גידולי ציון (כרם ציון הלכות פסוקות עמ' מט אות א) שמביא ירושלמי שאין לערב מלח ומים של שביעית (מדמי שביעית) ולתת אותם בעיסה של שישית כי מפסיד אותם לפני שנהנה מהם. ואילו הייתי אומר שאיסור הפסד הוא רק מחמת שמונע את האכילה, מה בכך שמפסידים הרי עכ"פ יהנה מהם אח"כ?⁹!

הרב קוק זצ"ל בשבה"א (פ"ה ה"ג אות ו) כותב:

"ואין כובשין בצלים של שביעית בחומץ של שביעית, מפני שמפסיד החומץ. ואע"פ שהוא משביח את הבצלים, לא הותר להפסיד פרי אחד של שביעית בשביל להשביח הפרי האחר, אע"פ שגם הוא של שביעית, וקל וחומר שאסור לכבוש בצלים של שאר שני שבוע בחומץ של שביעית".

ומכאן שמתייחסים לכל פרי בפני עצמו ואין מפסידים פרי אחד כדי להרוויח את השני. ואף שיש לחלק ולומר שכאן כל הפירות הם על עץ אחד¹⁰, אך מהיכי תיתי שכל פירות העץ נחשבים כחטיבה אחת? ועי' משפט כהן (סי' פד) שאסור אפי' להפסיד פירות שביעית באופן שאח"כ אותו פרי עצמו ישתבח כתוצאה מכך, ולכן אסור לבשל תפוזים כי לפני סוף הבישול מפסידן לשעה.

7. אפשר לומר שמכיון שהתורה רוצה שפירות שביעית יהיו ראויים לאכילה — אסור להפסידם; הערת הרה"ג יעקב אריאל שליט"א.
8. עי' לעיל בשם המקדש דוד שכתב שאדרבה לכן האיסור חל לפני כן; הערת הרה"ג יעקב אריאל שליט"א.
9. הוא נהנה מהתוצאה שלהם, אך הם עצמם נבלעים ומתבטלים לגמרי. אך כאן אותו סוג פירות יהיה גדול יותר, ובלי הדילול לא יהיה פרי כלל; הערת הרה"ג יעקב אריאל שליט"א.
10. בענין סברה זו עי' באהלה של תורה (ח"ג להרה"ג יעקב אריאל שליט"א עמ' 231 אות ג) וסברה דומה לזו שכאשר בלא פעולה שלכאורה אסורה יותר פירות יילכו לאיבוד (עי' שם עמ' 98 אות טז, עמ' 240, עמ' 243).

לפי סברתו של הגרשז"א מסתבר שגרמא בהפסד אסור, כי מסתבר שגרמא מותר אם איסור הפסד הוא איסור עצמי, כעין מה שנאמר בגמ' שבת שכשכתוב עשיה — גרמא מותר, מפני שלא נעשה כאן מעשה. אך אם איסור הפסד נובע מחובת האכילה מה אכפת לן אם זה נעשה בגרמא. לכן א"א לומר בחדא מחתא את הסברא של הגרשז"א הנ"ל וכן לומר שגרמא בהפסד גם מותר¹¹.

ד. גיזום לדילול הפרי

היתרון בדילול בדרך של גיזום הפרי הוא שאפשר לעשותו בשלב הפריחה או מיד לאחר החנטה (תחילת היווצרות הפרי), באופן שאין איסור הפסד פירות שביעית. אלא שבשיטה זו יש לבחון אם אין עוברים על איסור זמירה מן התורה.

עפ"י המידע מאג' שמעון אנטמן ומוטי שומרון, הגיזום לדילול הפרי מתבצע בענפים קצרים עד לבסיס, ובארוכים — באמצע הענף. תכלית הגיזום לדילול (המשלים) הוא לשתי מטרות: א. לנפח את הפירות הנשארים. ב. למנוע שבירת ענפים עמוסים. במציאות, הגיזום גורם גם להתעוררות ענפים ופירות חדשים, אך משיחה עם שמעון אנטמן, מתברר שמבחינה זו, היה אפשר לוותר כליל על הגיזום המשלים (אחת לשבע שנים).

בהתייחס להגדלת הפירות, ברור שיש להסתמך על דין אוקמי פירא עפ"י הבנת החזו"א ודעימיה, שאל"כ אסור לדלל את הפירות בכל אופן שהוא. שבירת הענפים נחשבת אוקמי אילנא, והיא בודאי מותרת.

הבעיה היא הגיזום המצמיח שהוא דבר שאינו מתכוון ופס"ר.

א. גיזום הענפים עד הבסיס — אין בו דין זמירה לרוב הדעות, עי' קונ"א (אות יא), ולכן באוקמי — מותר, ועי' בצאת השנה (עמ' ג).

ב. בגיזום עד אמצע הענף יש לדון להתיר מכמה צדדים:

1. שיטת החזו"א (סי' כו ס"ק א) היא שאיסור זמירה אינו אלא בגפן, ובמהריט"ץ (החדשות סי' קעו) כתב שזמירה באה להצמיח ענפים שיתנו פירות בשנה השביעית עצמה¹². לעומת זאת, הגיזום באפרסק מצמיח ענפים שיתנו פרי רק בשנה השמינית.

11. אך י"ל שזוהי סברת הרמב"ם שכתב משום גזל, ולכן גם גרמא אסור, אך כאשר עי"כ מרויח ומגדיל את הפירות האחרים לדעת הרמב"ם יהיה מותר; הערת הרה"ג יעקב אריאל שליט"א.

12. המהריט"ץ סובר שיש קשר בין המלאכות האסורות בשביעית לבין מצוות התורה "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה". לכן כתב שמלאכת הנטיעה אסורה רק מדרבנן, כי אינה מביאה פירות בשנה השביעית.

2. בדברי הרב קוק זצ"ל (קונ"א אות יא משפט כהן סי' סז, וע"ע איגרת תקנה) והחזו"א (סי' כא ס"ק טו) משמע שזמירה שגורמת להצמחת פירות היא זמירה דאורייתא. אך מבואר בדבריהם שהזמירה היא מלאכה מאד ספציפית, וכל שינוי במהות הפעולה אינה אלא תולדה והוה דרבנן. לכן אפשר להציע לשנות את צורת הגיזום, ובכה"ג ודאי אין זו זמירה דאורייתא כמבואר בירושלמי (פ"ד ה"ה): "מקום שנהגו להחליק — ידריג", וכפי שמביא הרב קוק זצ"ל בקונ"א (סוף אות יא), וכ"כ החזו"א (סי' יט ס"ק יד ד"ה ובתוס' סנהדרין). וכיון שאין זו זמירה מדאורייתא חזרנו לדין שאיסור דרבנן לאוקמי אילנא (ואוקמי פירא לחזו"א) — מותר. באופן הזה גם ניכר שאין הוא עושה את זה לתועלת האילן, ולכן מותר כמבואר בתוס' (ב"ב פ ע"ב ד"ה לא), ועי' גם תוס' סנהדרין (כו ע"א ד"ה לעקל) שמשמע שצריך שיהא וודאי קשיא לאילן.

סיכום

נראה לענ"ד שסדר העדיפות בדילול הוא כדלהלן:

- א. ריסוס, שאפשר לבצעו כשעדיין יש פרחים או מיד לאחר יציאת הפרי. היתרון של הריסוס הוא שבודאי שאין בפעולה זו חשש איסור זמירה. בנוסף לכך, זהו תהליך הפיך ע"י שטיפת הפרי לעומת גיזום שהוא בלתי הפיך.
- ב. גיזום כנ"ל לגבי הריסוס, וכאמור יש לבצע בשינוי.
- ג. דילול ע"י מקלות, לע"ד, קשה להקל אף למהרי"ט ודעמיה שמקילים בגרם הפסד.

הסיכום למעשה של הרה"ג יעקב אריאל שליט"א הוא כדלהלן:

- א. ריסוס.
- ב. גיזום.
- ג. דילול חנטים.
- ד. מקלות זהו נזק ישיר, כשהפרי כבר גדול.